

ՆՈՐԱՀԱՅՑ ՄԻ ՓԱՍՏԱԹՈՒՂԹ ՇՈՒՇԻՈՒՄ ԱՎԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ ՔԱՐՈՉԻՉՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Բանալի բառեր՝ Ավետարանական քարոզիչ, Շուշի, Բագել, քարոզիչ, արևելա-հայերեն, տպագրություն:

Ներածություն. 1822 թվականին Բագելի Ավետարանական¹ Քարոզչական Ընկերությունը ռուսական իշխանություններից թույլտվություն է ստանում Կովկասում կենտրոններ, դպրոցներ, տպարաններ հիմնելու՝ տեղի «հեթանոս և մահմեդական» բնակչության շրջանում «գիտություն բանին Աստուծոյ» տարածելու համար²: Այդ նախաձեռնությունը գլխավորում էին եվրոպացի հոգևոր

* Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ք.գ.ք., հոդվածը ներկայացնելու օրը՝ դեկտեմբերի 8, 2022, գրախոսելու օրը՝ դեկտեմբերի 10, 2022:

¹ Հոդվածում օգտագործվել է ավետարանական եզրը՝ հավատարիմ մնալով փարզական ընկերության անվանմանը:

² Հ. Դուկասեանց, *Բողոքականության Կովկասու հայոց մէջ (պատմական նիւթեր)*, Թիֆլիս: Մ. Ռօտինեանցի տպ., 1886, էջ 2, նաև՝ Լէօ, *Պատմութիւն Դարաբաղի Հայոց Թեմական Հոգեւոր դպրոցի, 1838-1913*, Թիֆլիզ, Տպարան Ն. Աղանեանի, Պոլից. 7, 1914, էջ 87: Նշենք, որ ավետարանական փարզիչների նախաձեռնությամբ հրատարակված հետագա գրականությունը ևս խոսում է նրանց փարզչական այդ ուղղվածության մասին. մասնավորապես, «Աւետարանի զօրութիւն կամ մին Արար ծառայի պատմութիւն որ Քրիստոս հաւատքովն երանելի էլաւ», ((թարգմանութիւն) ի Մոսկով, ի Տպագրատան Հայկական եմարանի Տեարց Լազարեանց, 1830), գիրքը, որ տպագրվել է Ծայրագույն վարդապետ Սալլանթեանի հրամանով, փարզչական բնույթի աշխատանք է, որտեղ հարց ու պատասխանի միջոցով խորհուրդ է տրվում մուսուլմանին փարզելիս օգտագործվող հնարքների բովանդակությունը: Այն մուսուլման արաբի Բրիտանությունը ընդունելու, նրա բռնած ճիշտ ուղու բացատրությունն է և Բրիտանյա համայնքի կողմից նոր Բրիտանյային ընդունելու պատմությունը: Նմանատիպ ստեղծագործություն է նաև գիրքը, որը փարզիչները հրատարակեցին կրկին Լազարյան եմարանում և որի մեջ զետեղվեցին Դուրանի որոշ հայատառ հատվածներ և թարգմանություններ, տե՛ս Համառօտ քննութիւն Քրիստոնէական հաւատոց և մահմեդական կրօնի: Յաշարաբար լեզու շարադրեալ յումեմէնէ հոգեսիրէ ի պետս պարզամտաց, Մոսկով, տպ. Լազարեան եմարանի, 1831, էջ 212-262: Քրիստոնյա-մուսուլմանական վիճաբանությունների ավանդույթում դեռևս Ը-Թ. դարերից ձևավորված գործելակերպ էր Ավետարանների «քերականությունները» ի ցույց դնելով կրոնափոխության փարզչություն տալն է (տե՛ս A. Tiburcio,

գործիչներ լեհ Ֆելիցիան Զարեմբան և գերմանացի Ալվուստ Դիտրիխը (1797-1855 թթ.): 1823 թվականին Բագելի քարոզիչները, Շուշիում հաստատվելով, պարարտ հող գտան հայոց մեջ կրթական գործի կազմակերպման համար. նրանք ծրագրում էին իրականացնել հայերի շրջանում սուրբգրային գրականության տարածում, իսկ հայ կիրթ երիտասարդությանը ներգրավել իրենց առաջնային ծրագրի՝ ոչ-քրիստոնյաների շրջանում ավետարանական քարոզի և նրանց կրոնափոխ անելու գործում³: Բագելի Ավետարանական Փարոզչական Ընկերությունը մշակել էր քարոզչական լեզվական քաղաքականություն, որն առաջին հերթին իր քարոզիչներից պահանջում էր տեղական լեզուների իմացություն, որոնցով պետք է իրականացվեր նաև սուրբգրային գրականության հրատարակություն: «Հասարակ լեզվով» սուրբգրային գրականության տարածման համար քարոզիչները նախաձեռնել էին դրանք գրաբարից աշխարհաբարի փոխադրելու գործը, որին լայն թափ հաղորդելու համար 1827 թվականին Շուշիում բացված ուսումնարանի հայ սաներին վարժեցնում էին գրաբարից աշխարհաբար և՛ հակառակը, փոխադրություն անել: Ավետարանական քարոզչության լեզվական քաղաքականության մասին, որը հիմքում հասարակ ժողովրդին հասանալի և մատչելի լեզվով սուրբգրային գրականության մատուցումն էր, կարգում ենք «Աւետաբեր եւ շտեմարան պիտանի գիտելեաց» ամսագրի «Աւետարանը ինչպէս քարոզուելու է» հոդվածում⁴. «Աւետարանը քարոզուելու է՝ շատ պարզ ու բացայայտ ոճով: Քարիոզիչներէն ոմանք իրենց ունկնդիրներուն մեծ մասին ընդունակութիւնն ու իմացականութիւնը չափէն աւելի բարձր կը բռնեն: Իրենց զրուցուածքին ոճը՝ օգտակար արդիւնք մը յառաջ բերելու չափէն շատ աւելի բարձր է: Խօսքերնին անոնց մտքին ու սրտին ազդելու տեղը՝ անհասկանալի ձայն մը ականջնուն կը զարնէ, կ'անցնի, կ'երթայ: Մինչև որ բացատրությունները պարզ չըլլան, իմաստները կարճ և յստակ, ժողովուրդին չափահաս մասին շատը՝ և տղաքը չեն կրնար միտքերներուն մէջ անոնց զրուցածը բռնել, կամ՝ քարոզէն օգուտ մը քաղել: Փարոզած խօսքը՝ անծանօթ օտար լեզուով խօսուածքի մը պէս պիտի գայ անոնց: Ան քարոզիչները՝ որոնք որ շատ մեղաւորներ արդարութեան ճամբուն դարձուցին, շատ պարզ ոճեր կը գործածէին. իրաւ է որ անոնցմէ ոմանք՝ ուսեալներուն և բժախնդիրներուն դատումովը պարսաւանաց ենթակայ եղան, շատ հասարակ ու խօսակցութեան

“Muslim-Christian Polemics and Scriptural Translation in Safavid Iran: ‘Ali-Qoli Jadid al-Eslām and his Interlocutors,” Iranian Studies 50/2, Routledge, 2017, p. 256), ինչը գործադրվում էր նաև իսլամի սուրբ գիրքը կրոնափոխության ֆարոգչության ծիրում օգտագործելու նպատակով:

³ Լեօ, Պատմություն Պարսաբաղի Հայոց Քեմական Հոգեւոր դպրոցի, 1838-1913, էջ 89:

⁴ 1855, հւմր. 8, քիւ 4:

ոճին պէս պարզ և ընտանի խոքեր գործածելուն համար: Բայց աս ալ կայ որ՝ ճառ մը՝ քարոզ մը՝ ու որ և իցէ խօսք մը, մինչև անգամ տղոց հասկըցողութեան աստիճանին կրնայ ծռիլ՝ առանց գեղջուկ ու կոշտ ռամկական ըլլալու: Ահա աս ըլլալու է ամեն քարոզիչին դասն ու նպատակը»:

Լեզվական այս քաղաքականութեան իրագործման ճանապարհին 1827 թ. Շուշիում հիմնադրեցին տպարան, որտեղ սկսեցին արեւելահայերեն սուրբ-գրային գրքերի հրատարակությունը⁵: Ընդ որում, նույն այդ գրականությունը տպվում և վերատպվում էր Լազարյան ճեմարանի տպարանում⁶, Կալկաթայում⁷,

⁵ Շուշիում 1827-1835 թվականներին տպագրված գրքերը տե՛ս **Հայկ Դավթյան**, *Հայ գիրքը 1801-1850 թվականներին, Մատենագիտություն*, խմբ. Հ. Ս. Անասյան, Երևան, 1967: Ընդ որում, Սիրտ մարդոյ, որ է տաճար աստուծոյ կամ գործարան սատանայի, Տասն պատկերներով առաջի դրած. Որ ամէն մարդ հեշտ իմանալ և միտք առնելով քրիստոնէական կեանքին հետեւելոյ համար ջանք անէ (Թարգմանութիւն: Ի հայրապետութեան Տն Յովհաննու Կարբեցոյ սրբազնաստուր Կաթողիկոսի ամենայն հայոց: Հրամանաւ Տ[եա]ւն Բաղտասարայ իշխանագնի Զալպեան սրբազան Արեւախկոպոսի և մետրոպոլիտի հայոց համայն աղուանից, Շուշի, 1833) գրքի վերջին էջում «Շուշի բերդումն աւետարանական ժողովքի տան մէջն էս հետեօզ գրեանքս էլ ծախվում են» սկսվածքով զետեղված է ավետարանական փառագիշերի տպագրած 23 ամուն գրքից բաղկացած ցանկ: Ընդ որում, գրքերի ցանկեր տեսնում ենք *Ժամանակի վերջն* (Թարգմանութիւն, Շուշի, 1832), *Նստ հարկաւոր հարցմունքներ ամէն մարդոյ համար* (Թարգմանութիւն, Շուշի, 1832) և այլ գրքերի վերջին էջերին: Շուշիում ավետարանական փառագիշերի հաստատման և տպարանի մասին տե՛ս Ս. **Պետոյան**, «Շուշիում բազելյան բողոքական փառագիշերի հաստատումը և տպարանի հիմնադրումը», *Եվրոպական համալսարան*, Երևան 10 (02), 2019, էջ 372-384, նույնի՝ «Բազելյան բողոքական փառագիշերի՝ Շուշիում հիմնադրած տպարանի պատմությունը (1827-1835 թթ.)», *Հայագիտության հարցեր* 1, Երևան, 2021, էջ 45-65, իսկ տպագրական գործունեության մասին տե՛ս նույնի՝ «Նոր փաստեր Շուշիում տպագրված առաջին գրքերի մասին», *ԲՄ* 30, Երևան, 2020, էջ 302-316:

⁶ Ըստ Կովկասի կառավարիչ պրն. Ռոգենի տեղեկագրի, Մոսկվայում և Շուշիում ավետարանական փառագիշերի գործունեության արդյունքում՝ 1827-1833 թվականների ընթացքում տպագրվել էր «11679 օրինակ հայերէն, 728 օրինակ պարսկերէն, 147 օրինակ թուրքերէն և 100 օրինակ եբրայերէն գրքեր», Հ. **Ղուկասեանց**, *Բողոքականություն Կովկասու հայոց մէջ (պատմական նիւթեր)*, էջ 33: Այս, Պատմութիւն Դարաբաղի Հայոց Թեմական Հոգեւոր դպրոցի, 1838-1913, էջ 93: Մոսկվայի Լազարյան ճեմարանում տպագրված գրքերից էին օրինակ՝ *Երեք խոսակցութիւնք մին քահանայի մին աշխարհական մարդոյ հետն: Փրկութեան ճանապարհի համար*, Թարգմանութիւն, Մոսկվա, Լազարյան ճեմարան, 1830 (նույն գրքովը 1844 թվականին վերատպվել են Զմյուռնիայի ավետարանականները), *Նոր Կտակարան տեառն Յիսուս Քրիստոսի, ըստ հարազատ նախնի թարգամանութեան: Հանդերձ հաւատարիմ բացայայտութեամբ ի հասարակաց լեզուի*, Մոսկվա, տպ. Լազարեանց ճեմարանի, 1834 և այլն:

⁷ Կալկաթայում վերատպված գրքերի շարքից են, օրինակ՝ *Կարճառօտ աղօթքներ շաբաթի ամէն մէկ օրին համար* (Թարգմանութիւն: Ի հայրապետութեան տեառն Յովհաննու Կարբեցոյ սրբազնաստուր Կաթողիկոսի Ամենայն Հայոց: Հրամանաւ տեառն Բաղտասարայ իշխանագնի Զալպեան սրբազան արեւախկոպոսի և մետրոպոլիտի Հայոց համայն Աղուանից, Շուշի, 1822), գիրք վերատպվել է Կալկաթայում՝ 1841 թվականին, ի տպարանի Մկրտոչ Միսիոնարաց ի Կալկաթա, *Յորդորմունք սուտ ասօզ մարդկանց համար* (Շուշի, 1832), գիրք վերատպվել է Կալկաթայում՝ 1841 թվականին, ի տպ. Մկրտոչ Միսիոնարաց ի Կալկաթա,

Զմյուռնիայում⁸, ինչի մասին տեղեկությունը զետեղում էին հենց գրքերի կազմերի վրա և տիտղոսաթերթերին: Ավետարանականների գիտահրատարակչական գործունեության կարևոր արգասիքներից էր արևելահայերեն գրականության տպագրությունը և տարածումը: Լեոյի հաղորդմամբ, նրանք նույնիսկ ձեռնարկել էին Նոր Կտակարանի թարգմանությունը ըստ գավառների բարբառների (կարծում ենք, նկատի ունի աշխարհաբար արևելահայերենը – Հ. Կ.), որի թույլտվությունը ստանալու համար 1830 թվականին Զարեմբան իր թարգման և օգնական Միրզա Ֆարուխի⁹ ուղեկցությամբ ժամանում է էջմիածին, սակայն միաբան Յովհաննէս վ. Շահխաթունեանի միջամտությունների¹⁰ արդյունքում նրանք թույլտվություն չեն ստանում¹¹:

Ավգուստ Դիտրիխի նամակը. Վերջին իրադարձություններին նախորդել է 1829 թվականին գրված Ավգուստ Դիտրիխի նամակը, որը պահվում է Նոր Զուլայի Սուրբ Ամենափրկիչ վանքի արխիվատանը և ուղղված է «Տեառն Աբրահամ

Նոր Կտակարան տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի (ի տպ. Մկրտիչ Մխիթնաբաց, ջանիւմ և ծախիւմ Ամերիկայի և Օտարականաց Աստուածաշունչի ժողովին, Կալկաթայ, 1839, Առաջին անգամ տպեալ առանց քնարների վկայութիւններով, ի տպագրատան Հայկական նեմարանի Տեառց Լազարեանց 1834, ի Մոսկով. ՌՄՁԳ), և այլն:

⁸ 1838 թվականից ավետարանականները բավականին շատ արձակ և չափածո կրոնական բովանդակությամբ գրականություն են տպագրում Զմյուռնիայում, տե՛ս **Հայկ Դավթյան**, *Հայ գիրքը 1801-1850 թվականներին*, էջ XLVIII:

⁹ *Հարություն Գալստյան*. նա 1805 թվականին 5-6 տարեկանում գերի է ընկնում Ատրպատականի Աբբաս Միրզայի մոտ, դառնում մահմեդական և որպես ծառա ընծայվում Ամիրխան սադարին: 1820-ականների պարսից գործի հետ մտնում է Արցախ, հիշելով հայրենի տունը, փախուստի է դիմում իրանցիներից և հաստատվում Շուշիում: Ավետարանականների մոտ կրկին ընդունում է քրիստոնեությունը և դառնում նրանց օգնականը, տե՛ս **Հ. Դուկասեանց**, *Բողոքականութիւն Կովկասու հայոց մէջ (պատմական նիւթեր)*, էջ 12-14: Երբ 1838 թվականի Շուշիում բացվում է Արցախի հոգևոր թեմական դպրոցը Հարություն Գալստյանը կամ ֆարոխ Ամիրխանեանը այնտեղ դասավանդում է պարսկերեն, տե՛ս *Ղարաբաղի Հայոց հոգևոր թեմական դպրանոցի 75 ամեակը*, Շուշի, տպ. Բ. Տեր-Մահալյան, 1913, էջ 12-13:

¹⁰ Ավետարանականները դիմում են Մայր Աթոռի «Բարձրագույն Խորհրդարանի սուրբ ժողովին», որը խնդրի մասին վճիռ կայացնելու իրավունք թողնում է Քիչնև հեռացած հոգևորական գործերի ծայրագույն կառավարիչ Ներսես Աշտարակեցուն: Վերջինիս նամակից հայտնի է դառնում, որ նա դեմ չէ Ավետարանի տպագրությանը: Զարեմբան ստանում է նաև Բարձրագույն Խորհրդարանի գրավոր համաձայնությունը, սակայն Խորհրդարանի երկու անդամներ այդ ժամանակ լինում են Երևանում, Շահխաթունեանը հիշյալ անդամներին կարողանում է համոզել ավետարանականների գործունեության վտանգավորության մեջ, և նրանք դեմ են արտահայտվում արևելահայերեն ավետարանի տպագրության նախաձեռնությանը, տե՛ս **Արիստակես Եպիսկոպոս Սեդրակեան**, *Յովհաննէս Եպիսկոպոս Շահխաթունեանցի կենսագրությունը*, Ս.-Պետերբուրգ, տպ. Յ. Ի. Լիբերմանի, 1898, էջ 225-231:

¹¹ **Լեօ**, *Պատմութիւն Ղարաբաղի Հայոց Թեմական Հոգևոր դպրոցի, 1838-1913*, էջ 94:

գերիմաստ վարդապետին»։ Ըստ Ղուկասեանցի, Դիտրիխը գրաբար էր սովորել Մոսկվայում Սալլանթեան Միք. վարդապետի մոտ¹²։ Նամակը գերմանացի քարոզիչը գրել է գրաբարով, քանի որ ուղղված է եղել Հայոց հայրապետին և հայ եկեղեցու վարդապետին, ստորագրված է «խոնարհ եղբայրակից Օգոստոս Դիտրիխեան»։ Նամակում (էջ 1) ողջունի և փառաբանական խոսքեր են ուղղված Հայոց հայրապետին և անդրադառնում է վեց ամիս առաջ դեռևս Տփղիսում (Թիֆլիս) նրան ուղղված և անպատասխան նամակին։ Այստեղ պետք է արձանագրել, որ խոսքը Ամենայն Հայոց կաթողիկոս Եփրեմ Ա Ջորագեղցիի մասին է, որը 1830 թ. դեկտեմբերի 8-ին հրաժարվեց կաթողիկոսական աթոռից։ Հաջորդիվ (էջ 2) նշվում է, որ նամակը ուղարկում է «արժանապատիւ Տէր Յօհաննէսի» միջոցով։ Նամակին կից ուղարկում է նաև իր թարգմանած Ավետարանն ըստ Մատթեոսի «ի հասարակաց լեզուի» և խնդրում պատասխանել՝ արդյո՞ք համապատասխանում է գրաբար օրինակին (որն, ըստ ամենայնի, նույնպես կցված է եղել – Հ. Կ.)։ Նա իր ջանքերը բացատրում է այն հանգամանքով, որ «հասարակ ժողովուրդք» անմասն են Աստվածաշնչին, քանի որ չգիտեն գրաբար։ Իր փոխադրությունը համարում է «ըստ ոճին Արարատեան գաւարաց (այսպէս)» այն որ խօսի յերկիրն էջմիածնի, Նախիջևանայ, Սիւնիաց, Արցախայ, Աղուանից, Վրաց և Ռուսաց, վասն զի լեզու օսմանական հայոց այլ է և ի նմին ևս թարգմանութիւն արարեալ է»¹³։ Դիտրիխը (էջ 3) համարում է, որ «...բանն Աստուծոյ և այսր աղագաւ ամենայն զգուշութեամբ հարկ է վարել ընդ նմին»¹⁴, հիշատակում է Սուրբ Սահակին և Մեսրոպին՝ «ժողովուրդն ի փրկարար գիտութիւն սուրբ գրոց»։ Գերմանացի քարոզիչն ավարտում է նամակը պատասխանի ակնկալիքով, որը խնդրում է ուղարկել կրկին Տէր Հովհաննէսի միջոցով (տե՛ս ԲՆԱԳԻՐԸ)։

Նամակ-փաստաթղթի պատասխանը, ցավոք, մեր ձեռքում չէ, սակայն, հայտնի է, որ 1831 թ. Մոսկվայի Լազարյան ճեմարանի տպարանում տպագրվել

¹² Նամակը հայտնաբերել ենք 2022 թ. փետրվարի 2-9-ը Նոր Ջուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի արխիվատանը ուսումնասիրություններ կատարելիս։ Գործուղումը իրականացրել ենք 21T-6B125 թեմատիկ ծրագրի շրջանակներում։

¹³ Ս. Պետոյանը գրում է, որ Դիտրիխը սկսել էր Նոր Կտակարանի արևմտահայերենից արևելահայերեն փոխադրությունը, տե՛ս «Նոր փաստեր Շուշիում տպագրված առաջին գրքերի մասին», էջ 304-305։ Ըստ մեր ներկայացրած փաստաթղթի, «ի նմին ևս թարգմանութիւն արարեալ է»-ը նշանակում է նմանատիպ (այսինքն՝ արևմտահայերենով) արված թարգմանություն։ Կարծում եմ, փաստաթղթի տեղեկությունը պետք է հաշվի առնել խնդրի արժանազան պարագայում։

¹⁴ Ավետարանականների զգուշավորությունը վերաբերում էր նաև կրոնական գրականության լեզվական մատչելիությանը և այն ստուգելու համար հանդիպումներ էին կազմակերպում տեղի բնակիչների հետ, տե՛ս Ս. Պետոյան, «Նոր փաստեր Շուշիում տպագրված առաջին գրքերի մասին», էջ 305։

է «Սուրբ Աւետարան ըստ Մատթէոսի: Ըստ հարազատ նախնի թարգմանութեան, հանդերձ հաւատարիմ բացայայտութեամբ ի հասարակաց լեզու (գրաբար և աշխարհաբար)» գիրքը¹⁵: Կարծում ենք, փաստաթուղթը վերաբերում է հենց այս հատորի տպագրութեանը և հեղինակը Ավգուստ Դիտրիխն է, որի մասին տիտղոսաթերթին որևէ նշում չկա: 1831 թ., երբ արդեն Հովհաննես Ը Կարբեցին ընտրվել և հաստատվել էր Հայոց կաթողիկոսի գահին, տպագրված գրքի կազմին կարողում ենք՝ Խ Հայրապետութեան Տեառն Տեառն Եփրեմայ Արժանընտիր և Աստուածաբնալ Կաթողիկոսի ամենայն Հայոց և Ասպետի, ինչը նշանակում է, որ գրքի հրատարակության համաձայնությունը տրվել էր դեռևս 1829 թվականին գործող Եփրեմ Ձորագեղցի կաթողիկոսի¹⁶ (1809-1830 թթ.) կողմից, ում էլ ուղղված էր Դիտրիխի նամակը¹⁷:

Նոր Ջուղայի Սուրբ Ամենափրկիչ վանքի արխիվատան «Շուշի» թղթապանակում պահվող այս փաստաթուղթը հավելյալ փաստեր է տալիս Շուշիում ավետարանական քարոզիչների լեզվական քաղաքականության, գիտահրատարակչական գործունեության և մասնավորապես արևելահայ աշխարհաբար լեզվի տարածման և այդ լեզվով հրատարակչության զարգացման գործում նրանց ունեցած ներդրման մասին:

ԲՆԱԳԻՐ

Գերյարգոյ Տ[եառ]ն Աբրահամ գերիմաստ վարդապետի
Ողջոյն ի Տէր մեր Յ[իսու]ս Ք[րիստո]ս:

[1] Ա[ստուա]ծ հօգօր և ողորմած՝ որ հասոյց գՁեզ ընդ սրբազան Հայրապետի ի մեծավայելուչ աթոռն սրբոյն Լուսաւորչայ՝ օրհնեալ լիցի գոհութեամբ և հանապազօրդ փառաբանութեամբ վասն ողորմութեանն՝ զոր եցոյց եկեղեցոյն Հայաստանեայցոյ: Նաև շնորհօքն հոգւոյ իւրոյ լցուցէ զկառավարիչս և զվարդապետս եկեղեցոյ՝ զի զամենայն աշխարհական իրս և փառս թողլով՝ ս[ուր]բ նախանձու վերսին շինեսցեն զաւերեալ տա-

¹⁵ Հ. Դավթյան, Հայ գիրքը 1801-1850 թվականներին, էջ 183:

¹⁶ 1813 թվականին ստեղծվեց Ռուսաստանի Աստվածաշնչյան Ընկերությունը, որի նպատակն էր Ռուսական կայսրության տիրապետության տակ գտնվող բոլոր ժողովուրդների լեզուներով սուրբգրային գրականություն տպագրել ու բաժանել: Ռուսական կայսրության տարբեր ազգերի հոգևոր առաջնորդներ անդամակցեցին այդ ընկերությանը և աջակցում էին դրան: Հայոց կաթողիկոս Եփրեմ Ա. Ձորագեղցին ևս դարձավ այդ ընկերության փոխնախագահներից մեկը՝ աջակցելով արևելահայերեն կրոնական գրականության ստեղծմանը, տե՛ս Ա. Ղազարյան, Ռ. Ն. Առնյան, Հայաստանյայց Ավետարանական եկեղեցի (Հայաստան-Կովկաս), Երևան, «Հայկական հանրագիտարան» հրատ., 1999, էջ 63:

¹⁷ Գրքի անվանաթերթին հիշատակված է նաև՝ Յառաջնորդութեան Ռուսիաբնակ Հայոց Առաքելաշախիդ Տեառն Ներսեսի Սրբազան Արքեպիսկոպոսի և Ասպետի: Այս մասին տե՛ս Ս. Պետոյան, «Նոր փաստեր Շուշիում տպագրված առաջին գրքերի մասին», էջ 306-307:

հարն Աստուծոյ՝ որ է ժողովուրդն ֆրիստոնէից, և սուրբ արիութեամբ փարոզեցին զվէմն փրկութեան, որ է յայտնեալ գլորեալ մեղաւորացն ի լուսարար սուրբ աւետարանի իւրում: Բազուկ Տեառն արասցէ զայդ:

Յառաջ քան զվեց ամիսս գրեցի առ գերապատիւ Տէրութեան Ձեր՝ վասն զի քաղցր է սրտի իմում՝ ի ձեռն[ն] նամակագրութեան սնուցանել զայն ֆրիստոնէական սէրն ի մէջ մեր՝ զոր ինքն Տէրն յառաջագոյն հաստատեաց ի Տփլիս. բայց անյայտ է ինձ՝ եթէ զիր իմ եհաս առ Ձեզ թէ չէ՝ քանզի մինչև ցայսօր պատասխանի ոչ եղև ինձ ի Ձէնց:

[2] Բայց և այնպէս սրտիս իղձն շարժէ զիս՝ վերստին յղել Ձեզ նշան ինչ հարազատ սիրոյ և յարգութեան իմոյ՝ որ է առ Ձեզ: Տարցի զայս արժանապատիւ Տէր Յօհաննէս՝ յորոյ ձեռն և ի Ձէնց յուսամ պատասխանի ընդունել: Ընդ նամակիս այսմիկ ղնիմ առաջի Ձեր գմասն իմն թարգմանութեան աւետարանին ըստ Մատթեոսի ի հասարակաց լեզուի՝ աղաչելով զՁեզ՝ զի քննեցիք զնոյն՝ եթէ համաձայն իցէ գրաբառ (այսպէս) օրինակի և ոչ եթէ բացայայտ և իմանալի իցէ ժողովրդոյ ոամկաց: Քանզի Ա[ստուա]ծաշնչոյ ժողովուրդն՝ տեսանելով թէ հասարակ ժողովուրդք ի մէջ հայոց արգելեալ են ի փրկարար իմացօղութենէ Ա[ստուա]ծաշունչ գրոց վասն չիմանալոյ զգրաբառ (այսպէս) լեզուն՝ խորհուրդ արար այժմ զի Նոր Կտակարանն ի հասարակ լեզու թարգմանեցի և ապա ըստ միաբանութեան առաջնորդացն եկեղեցոյ ի տիպ արկցի: Այս տեսնակս՝ զոր աստ յանդիման առնեմ Ձեզ՝ գրեալ է ըստ ռինն Արար[ա]տեան գաւարաց (այսպէս)՝ այսինքն որ խօսի յերկիրն Էջմիածնի, Նախըջևանայ, Սիւնեաց, Արցախայ, Աղուանից, Վրաց և Ռուսաց, վասն զի լեզու օսմանական հայոց այլ է և ի միմիս ևս թարգմանութիւն արարեալ է: Ապա խնդրեմ ի Ձէնց՝ զի քննեալ զտեսնակ զայս ծանոթ[ա]յիք ինձ՝ եթէ շարադրութիւն նորա իմանալի իցէ յամենայն յերկիրս յայնոսիկ՝ այնպէս զի ամենեցուն օգտակար լիցի:

[3] Բաց ի սմանէ մեծ ուրախութիւն եղիցի ինձ՝ եթէ և այլ իմաստասէր և ֆրիստոսասէր վարդապետք ընթերցցին զնոյն և զվնիո իւրեանց յայտնեցեն ինձ: Քանզի բանն Ա[ստուծոյ] է և այս արդազաւ ամ[ենայն] զգուշութեամբ հարկ է վարել ը[նդ] նմին: Բայց որովհետև նա է լոյսն կենաց՝ նմին իրի պարտ է մեզ ամենեցուն առաջի Աստուծոյ՝ որ զայ դատաւոր մեր՝ զի զլոյս զայս ի մէջ ամենեցուն տարածեցոյք և ըստ օրինակին սրբոցն Սահակայ և Մեսրոպայ զամենայն ժողովուրդն ի փրկարար գիտութիւն սուրբ գրոց ներածեցոյք: Դուք սիրէք զազգ Ձեր՝ դուք աշխատեալ էք ի լուսատրութիւն նորա՝ ապա իրաւամբք յուսամ զի և յայսմ գործոյ օգնական եղիջիք ամ[ենայն] կարօղութեամբ Ձերով: Ուրեմն ծանուցիք ինձ՝ թէ որով եղանակաւ այնպէս ի կատարումն կարէ հասանիլ՝ զի ամենեցուն նշմարիտ օգուտ եղիցի:

Մեծ և հարազատ յարգութեամբ սրտի խնդրեմ մատուցանել սրբազան

Հայրապետին զողջոյն իմ ի Տէր՝ յորմէ և խնդրիմ զի զատուրս կենաց նորա լցուցէ ուրախութեամբ և խաղաղութեամբ հոգոյն իւրոյ: Աղաչեմ զի ձեռն Տէր Յօհաննու պատասխանի հանեսցիք զրեւ ինձ վասն հարցմանց աստ եղելոց՝ զի ուրախ լիցի սիրտ իմ տեսանելով զնշան եղբայրասիրութեան Ձերոյ: Ողջ լեռով ի Քրիստոս: Մնամ գերապատիւ Տերութեան Ձերոմ:

Ի բերդս Շուշի, 26 փետրվարի 1829
Խոնարհ եղբայրակից
Օգոստոս Դիտրիխեան

HASMIK KIRAKOSYAN

A RECENTLY DISCOVERED DOCUMENT ABOUT THE ACTIVITY OF EVANGELICAL MISSIONARIES IN SHUSHI

Key words: Evangelical Missionary, Shushi, Basel, Gospel, Eastern Armenian language, printing.

In the folder “Shushi” of the archives of the Monastery of the Holy Savior in New Julfa, one can find a document about the activities of the Evangelical Missionary Society of Basel based in Shushi in 1823–1830. The letter is written in Classical Armenian by August Dittrich, a German Evangelical pastor. Dittrich asks Armenian priests to review his Eastern Armenian translation of the Gospel of Matthew, which is attached to the letter, and compare it with the Classical Armenian version. The priest also asks the Catholicos of All Armenians for support and permission to print his manuscript. This unique document provides further information on the linguistic practices of the Evangelical pastors and missionaries based in Shushi, their printing activities and especially their role in the development and dissemination of the Eastern Armenian secular language.

АСМИК КИРАКОСЯН

НОВОНАЙДЕННЫЙ ДОКУМЕНТ, ОПИСЫВАЮЩИЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЕВАНГЕЛИЧЕСКИХ МИССИОНЕРОВ В ШУШИ

Ключевые слова: Евангелический миссионер, Шуши, Базель, Евангелие, восточноармянский язык, книгопечатание.

В папке «Шуши» архива Храма Святого Всеспасителя Новой Джульфы обнаружен документ о деятельности Базельского евангелического миссионер-

ского общества в Шуши (1823-1830 гг). Письмо написано на грабаре (классическом армянском) немецким евангельским пастором Августом Диттрихом. Диттрих просил армянских священников просмотреть его восточноармянский перевод Евангелия от Матфея, приложенный к письму, и сравнить его с классической армянской версией. Пастор также просил поддержки и разрешения у Католикоса Всех Армян издать рукопись. В документе, содержится дополнительная информация о языковой практике шушинских евангелических пасторов и миссионеров, их издательской деятельности и, в частности, их роли в развитии и распространении восточноармянского языка.